

УДК 340:316.72

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «ПРАВОВА КУЛЬТУРА» У ПРАВОЗНАВСТВІ

**В.О. КАЧУР, кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет
біоресурсів і природокористування України**

***Анотація.** Висвітлено науково-методологічні підходи до розуміння категорій «культура» та «правова культура» у правознавстві, здійснено аналіз поняття «культура», з'ясовано проблеми визначення місця правової культури в юридичній науці.*

***Ключові слова:** культура, правова культура, науково-методологічні підходи, правознавство*

Виклики часу, зумовлені подіями останніх років в Україні, потребують переосмислення ролі й значення державно-правових явищ у суспільному житті. Це, у свою чергу, вимагає реального втілення у ньому загальнолюдських принципів права (справедливість, гуманізм, демократизм і т.д.), спрямування зусиль держави, освітніх установ та громадських організацій на вироблення у населення поваги до закону та моралі, що засвідчить високий рівень правової культури, яка, будучи частиною загальної культури, включатиме в себе не лише належний рівень правосвідомості та правову орієнтацію, а й враховуватиме світовий досвід.

Незважаючи на те, що правова культура є широко вживаною категорією, слід констатувати відсутність однозначного підходу до її розуміння. У сучасному правознавстві нараховується понад 300 визначень правової культури [1, с. 39], які можна зустріти як у навчальній, так і у спеціальній літературі. Відтак, **метою статті** є спроба розглянути головні науково-методологічні підходи до розуміння категорії «правова культура» у правознавстві.

Характеризуючи категорію «правова культура», ми повинні пам'ятати, що вона є похідною від двох слів: «культура» і «право, які, в свою чергу, є неоднозначними.

З метою уникнення плутанини в міркуваннях почнемо наше дослідження із виявлення смислових значень слова «культура», адже саме вона, на думку О. П. Семітка, відображає всезагальне в явищах культури у всіх її різновидах, а тому слугує відправним пунктом у русі наукової думки від абстрактного до конкретного [2, с. 22].

Укладачі навчального посібника «Історія української культури» вказують, що культура є латинським терміном, який в перекладі означає обробку ґрунту, його культивування, тобто зміни в природі під впливом людини. А відтак вважають, що первісно це стосувалося землеробської праці. Згодом термін

почав уживатися в більш широкому значенні. І вже у 45 р. до н.е. у своїй праці «Тускуланські бесіди» Цицерон називає філософію «культурою душі» [3, с. 8–9]. Саме в культурі мислення автор вбачав шлях до розширення духовного світу людини [4; 5].

Подальший розвиток людства вносив свої корективи у розуміння культури. Так, сучасний словник іншомовних слів також вказує, що слово «культура» є похідним від латинського слова *cultura*, однак у перекладі вже означає «догляд», «освіта», «розвиток» і вживається у таких значеннях: 1) рівень розвитку суспільства, який характеризується властивими тільки певній епосі матеріальними та духовними цінностями; 2) рівень розвитку в якійсь галузі знань або діяльності; 3) характеристика певних історичних епох, народів, націй, країн; 4) рівень виховання й розумового розвитку особи та освітній інтелектуальний рівень; 5) вирощування якоїсь рослини, а також сама рослина, яку вирощують [6, с. 395–396].

Щодо академічного тлумачного словника української мови, то він наводить такі значення цього слова: 1) сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; рівень розвитку суспільства у певну епоху; те, що створюється для задоволення духовних потреб людини; 2) освіченість, вихованість; 3) рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності; 4) розведення, вирощування якої-небудь рослини або тварини; культивування; рослина, що розводиться, вирощується; 5) мікроорганізми, вирощені в лабораторних умовах у живильному середовищі [7, с. 394.]. Це засвідчує влучність твердження М. М. Бровка про те, що «протягом історії знання про культуру здобувалися різними гуманітарними, а інколи і природничими науками» [8, с. 98].

Відтак, із усього наведеного лише значення, що стосуються біології та мікробіології, ми можемо спокійно відкинути. Щодо інших, то в межах поняттєво-категоріального апарату суспільствознавства вони виявилися затребуваними. Тут слово «культура», як зазначає В. Г. Воропаєва, має понад 500 різних визначень, асоціюється передусім з людиною і, впливаючи на формування особистості, вона значною мірою регулює поведінку людей [9, с. 181–182]. Автор виділяє таких шість підходів до аналізу культури, як аксіологічний (ціннісний); діяльнісний, семантичний, структуралістський, соціологічний та гуманістичний [9, с. 186–187].

Водночас у науці загалом є й інші точки зору щодо цього. Так, В. П. Сальніков виділяє лише три підходи, які склалися на той час у світовій науці: антропологічний, соціологічний та філософський. Антропологічний підхід розглядає культуру як сукупність усіх благ, створених людиною, на відміну від того, що створила природа. Соціологічний підхід трактує її як сукупність духовних цінностей: тут культура розглядається як компонент суспільного життя. І, нарешті, при філософському підході культура розглядається як явище, що його можна виділити лише аналітично і яке не пов'язане із суспільним розвитком [10, с. 12].

А. С. Ткачук також погоджується із існуванням цих трьох підходів, однак трактує їх зміст дещо по-іншому. Згідно з антропологічним підходом культура –

це сукупність усіх благ, створених людиною, відповідно до соціологічного культуру слід сприймати як сукупність усіх духовних цінностей, а за найширшим, філософським, культура – це певний історичний рівень розвитку суспільства, творчих сил та здібностей особистості. Водночас, вона наголошує, що «усі ці підходи певною мірою використовуються правовою наукою» [11, с. 90].

Звідси, культура становить певний історичний рівень розвитку суспільства і людини, що виражається в типах та формах організації життя й діяльності людей, а також у створених ними матеріальних і духовних цінностях [12, с. 253]. Культурі навчаються, культура формується, тому що культура – це система механізмів, які регулюють правила, рецепти, інструкції, які слугують для управління людиною і суспільством, а тому є «цементом (фундаментом) будівлі суспільного життя, який формує у людей певне почуття належності до певної групи, укріплює солідарність членів суспільства» [9, с. 184].

Л. О. Макаренко визначає культуру як внутрішній духовний стан суспільства, який становить діалектичну єдність суспільних процесів створення соціальних цінностей (норм, знакових систем) тощо та освоєння історичного досвіду, що дає змогу, у свою чергу, якнайповніше сприяти процесові перетворення багатства людської історії на внутрішнє багатство особистості, виявленню й подальшому розвитку суспільних можливостей самої людини [13, с. 113].

Слід зазначити, що у Законі України «Про культуру» остання визначається як сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти (п. 6, ч. 1, ст. 1)[14].

Багатогранність культури як соціального феномена, на думку О. Є. Проць, свідчить про антропологічне розуміння культури та можливість її дослідження з різних точок зору представниками різних гуманітарних наук, у т.ч. загальнотеоретичної юриспруденції [2, с. 22–23]. Відтак, культура вживається не сама по собі, а в стійкій взаємодії з терміном «право». При дослідженні останнього також спостерігається плюралізм його розуміння і нам у черговий раз залишається погодитися з відомою заувагою І. Канта про те, що юристи ще досі шукають визначення поняття права [15]. На думку В. В. Замай, зв'язок права і культури слід розглядати, як мінімум, у трьох аспектах: 1) як складову самоцінну та невід'ємну частину національної і загальнолюдської культури; 2) як особливий вигляд соціальних норм поведінки, що регулюють культурні відносини; 3) як явище правової культури, безпосередньо пов'язаної з особистісним рівнем, що виражається у відношенні як до культури в цілому, так і до права зокрема [16, с. 163–164]. Водночас, на думку О. О. Молчанова, правова культура виконує усі найважливіші функції загальної культури: 1) слугує задоволенню соціальних потреб; 2) впливає на соціально-правову дійсність залежно від творчої активності, юридичних знань, 3) інтелекту кожного окремого індивіда. А відтак навіть найрадикальніші заходи, закони, реформи, соціально-політичні

«модернізації», якщо вони не враховують власне людський фактор, роль особи у створенні нових суспільно-політичних форм, не беруть до уваги усталені традиції правової культури, її ціннісні орієнтації, або не приносять бажаного ефекту, або викликають соціальні катаклізми [17].

Таким чином, правова культура становить самостійний розділ загальної культури і при цьому не збігається з жодним із видів культури (матеріальної, духовної, політичної і т.д.), створюючи своєрідне, унікальне поєднання як матеріальних, так і ідеальних духовних компонентів [18, с. 6].

Розуміння правової культури як особливого стану правового життя почало формуватися у ХХ ст., однак панування з 1917 р. марксистсько-ленінської ідеї про відмирання права призвело до призупинення цього процесу [19, с. 34]. Після значної перерви теоретичні осмислення проблем формування правової культури та її становлення вперше з'являються лише в 60–70-х роках ХХ ст. (О. А. Лукашева [20], С. С. Алексєєв [21]), згодом отримують розвиток у 80-х роках у працях О. В. Аграновської [22; 23], а в 90-х роках – Г. В. Осипова [24] та О. О. Молчанова [17].

Оскільки правова культура є феноменом, який утворився на ґрунті синтезу права та культури, то для того, щоб описати поняття правової культури, необхідно досліджувати саме їх взаємодію. У зв'язку із цим у сучасній юридичній літературі на сьогодні визначився культурологічний підхід до розуміння цього різновиду культури, що є цілком закономірно.

Учені-правознавці, які досліджували і продовжують досліджувати правову культуру з позицій цього підходу, стверджують, що головним у понятті має виступати культура [25, с. 684; 26, с. 281]. Підтримуючи культурологічний підхід, Ю. С. Шемшученко зазначає, що «право й культура є взаємопов'язаними, взаємодіючими між собою категоріями. Це зумовлено тим, що право є елементом культури суспільства, його соціальною цінністю. Цей зв'язок і взаємодія простежуються в багатьох напрямках. Виявлення й усвідомлення цих напрямів має важливе значення для побудови правової держави. Право як культурний феномен є частиною загальнолюдської культури. Правова культура – це весь правовий космос, який охоплює всі моменти правової форми суспільного життя людей. Культура тут якраз і складається зі здібності й вміння жити за цією формою, якій протистоїть неоформлена (невизначена, непорядкована, хаотична, а тому й свавільна) фактичність, тобто та докультурна й некультурна безпосередність, що не опосередкована правовою формою» [27, с. 4–5].

Поняття культури виступає головним у культурологічному підході, однак ми спостерігаємо його поділ на ще цілу низку науково-методологічних підходів. Це привело до існування великої кількості науково-методологічних підходів, серед яких: нормативний, соціологічний, аксіологічний, ідеологічний, психологічний, історичний, системний, антропологічний та інші.

Кожний із вчених-правників при виборі науково-методологічного підходу до дослідження правової культури послуговується своїми власними уподобаннями. Так, О. М. Ноздрин вважає, що розкрити правову природу цього складного феномена можна використовуючи лише два підходи – антропологічний та аксіологічний, вбачаючи у них всю сутність правової

культури. Він стверджує, що при першому правова культура постає системою прогресивних досягнень, накопичених людством у сфері правосвідомості, законності, джерел права, юридичної практики, що сприяють розвитку суспільства й особистості, тоді як аксіологічний підхід дозволяє відносити до культури не всю людську діяльність і її результати, а тільки ті, що є благом, певною цінністю для індивідів та суспільства [28, с. 27].

Т. О. Огаренко також обирає свої власні підходи, які визначають розуміння правової культури у широкому й вузькому значеннях. Так, широке значення базується на аксіологічному, соціологічному та правознавчому підходах, де правова культура розглядається як соціально-правове явище, що характеризується сформованими та узгодженими соціально-правовими відносинами, які ґрунтуються на суспільно визнаній системі права, функціонують і розвиваються завдяки культурним надбанням та цінностям суспільства, зокрема нормотворчим традиціям і цінностям, а також визначаються сформованістю правової свідомості всіх соціальних суб'єктів та підтримкою ними основ громадянського й державного життя [29, с. 13].

Правовий підхід трактує правову культуру з точки зору права, тобто право є основним компонентом, а культура – залежним, своєрідним додатком. Більшість визначень правової культури відповідно до правового підходу носять прикладний характер, а значна частина вчених-юристів вважає, що правова культура – це певне ставлення людини до права, що виражає знання та розуміння права, а також усвідомлення необхідності виконувати його вимоги [30]. Фактично такий підхід до правової культури часто-густо означає її ототожнення з правовою свідомістю і тим самим звужує значення правової культури, відводячи їй роль лише одного із компонентів правосвідомості. Зустрічаються випадки коли правова культура використовується для характеристики всієї правової матерії. Наприклад, відомий російський учений В. С. Нерсисянц ототожнює правову культуру з «... усією правовою надбудовою суспільства» [31, с. 284]. Правова культура згідно з правовим підходом часто розглядається як елемент правової системи суспільства [32, с. 95; 33].

Таким чином, наявність численної кількості сформованих сьогодні у правознавстві підходів до розуміння категорії «правова культура» засвідчує нагальну потребу у покращенні науково-методологічної роботи у цьому напрямі.

Список літератури:

1. Петров А. В. Роль информационных технологий в формировании правовой культуры общества [Текст] / А. В. Петров, Т. Ю. Котрикова // Международный научно-исследовательский журнал. – 2013. – № 3–2 (10). – С. 38–41.
2. Цит. за: Проць О. Є. Правова культура молоді в Україні: загальнотеоретичне дослідження [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Олександра Євстахіївна Проць; Міжнар. гуманіт. ун-т. – Одеса, 2013. – 224 с.
3. Пальм Н. Д. Історія української культури : навч. посіб. [Текст] / Н. Д. Пальм, Т. Є. Гетало. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 296 с.
4. Гетало Т. Є. Українська і зарубіжна культура : конспект лекцій [Текст] / Т. Є. Гетало, Н. Д. Пальм, І. В. Жеребятнікова. – Х. : Вид. ХДЕУ, 2002. – 92 с.

5. Михайличенко Д. Ю. Практикум з навчальної дисципліни «Культурологія» [Текст] : навч.-практ. посіб. / Д. Ю. Михайличенко, Ю. В. Белікова, Ю. І. Потоцька. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2009. – 191 с.
6. Сучасний словник іншомовних слів [Текст] : близько 20 тис. слів іслово-сполучень / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; [уклад.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк ; відп. ред. Г. П. Півторак]. – К. : Довіра, 2006. – 790 с.
7. Словник української мови [Текст] : [В 10 т.] / АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. ; уклад.: В. О. Винник, В. П. Градова, І. О. Кільчевський]. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 4. I – М. – 840 с.
8. Бровко М. М. Культурологічне знання в інтеграційних процесах сучасної науки [Текст] / М. М. Бровко // Часопис Національної музичної академії України імені П.І.Чайковського : наук. журнал. – 2011. – № 2. – С. 98–103.
9. Воропаєва В. Г. Культура як предмет соціально-філософського дискурсу [Текст] / В. Г. Воропаєва // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2012. – Вип. 51. – С. 177–190.
10. Сальников В. П. Правовая культура: Теоретико-методологический аспект [Текст] : автореф. дисс. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 / Виктор Петрович Сальников ; Ленинградский государственный университет. – Л., 1990. – 35 с.
11. Ткачук А. С. Теоретико-правові характеристики правосвідомості молоді [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Альона Сергіївна Ткачук ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2013. – 200 с.
12. Воропаєва В. Г. Онтологічні засади культури як найвищої загальнолюдської цінності буття [Текст] / В. Г. Воропаєва // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2013. – Вип. 54. – С. 251–265.
13. Макаренко Л. О. Правова культура як фактор створення та збереження правових цінностей [Текст] / Л. О. Макаренко // Правова держава: Щорічник наукових праць. – 2010. – Вип. 21. – С. 110–119.
14. Про культуру : Закон України від 14 грудня 2010 р. №2778–VI / Офіційний сайт Верховної Ради України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
15. Мережко О. Поняття та сутність міжнародного права / Олександр Мережко // Юридичний журнал. – 2008. – № 7 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2992>
16. Цит. за: Бондаренко А. В. Правосвідомість як предмет соціально-філософського аналізу [Текст] / А. В. Бондаренко // Культура народів Причорномор'я. – 2011. – № 208. – С. 163–167.
17. Молчанов А. А. Правовая культура в социальной жизни: Вопросы методологии / А. А. Молчанов // Правоведение. – 1991. – № 1. – С. 69–73 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=156263>
18. Синюкова Т. В. Правовая культура: понятие, структура, соотношение национального и общечеловеческого [Текст] / Т. В. Синюкова // Правовая культура. – 2009. – № 2. – С. 6–17.
19. Фабрика И. В. Правовая культура: от истоков к основаниям [Текст] / И. В. Фабрика // Вестник Южно-Уральского государственного университета. – 2007. – № 4. – С. 34–36. – (Серия «Право»).
20. Лукашева Е. А. О воспитании правосознания и правовой культуры в период развернутого строительства коммунизма [Текст] / Е. А. Лукашев // Советское государство и право. – 1962. – № 7. – С. 35–46.

21. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве [Текст] / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1966. – 187 с.
22. Аграновская Е. В. Правовая культура как фактор укрепления социалистического образа жизни [Текст] : автореф. дисс. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Елена Валерьевна Аграновская ; Институт государства и права Академии наук СССР. – М., 1982. – 17 с.
23. Аграновская Е. В. Правовая культура и обеспечение прав личности [Текст] / Е. В. Аграновская ; отв. ред. Е. А. Лукашева. – М. : Наука, 1988. – 144 с.
24. Российская социологическая энциклопедия [Текст] / под общ. ред. Г. В. Осипова. – М. : Издательская группа НОРМА–ИНФРА–М, 1999. – 672 с.
25. Скакун О. Ф. Теорія держави і права [Текст] : (Енциклопедичний курс) : підруч. / Ольга Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
26. Філософія права [Текст] : навч. посіб. / О. О. Андуря [та ін.] ; ред. М. В. Костицький, Б. Ф. Чміль ; Національна академія внутрішніх справ України. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
27. Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади взаємодії права і культури [Текст] / Ю. С. Шемшученко // Право та культура: теорія і практика : Міжнародна наук.-практ. конференція. 15–16 травня / гол. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : МП «Леся», 1997. – 287 с.
28. Ноздрин О. М. Правова культура як позитивна складова правового життя [Текст] / О. М. Ноздрин // Вісник Маріупольського державного університету. – 2013. – Вип. 5. – С. 23–29. – (Серія «Право»).
29. Огаренко Т. О. Політична та правова культура як чинник демократизації суспільства [Текст] / Т. О. Огаренко // Право та державне управління. – 2013. – № 1 (10). – С. 13–17.
30. Каминская В. И. Правосознание как элемент правовой культуры [Текст] / В. И. Каминская, А. Р. Ратинов // Правовая культура и вопросы правового воспитания : сб. науч. тр. – М., 1974. – С. 39–40.
31. Проблемы общей теории права и государства [Текст] : учеб. для вузов / [под общ. ред. В. С. Нерсесянца]. – М. : НОРМА–ИНФРА–М, 1999. – 832 с.
32. Кравчук, М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права [Текст] : навч. посіб. / М. В. Кравчук. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 247 с.
33. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України [Текст] / Г. Попадинець // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2014. – № 782. – С. 123–128. – (Серія «Юридичні науки»).

Аннотація. *Отражены научно-методологические подходы к пониманию категорий «культура» и «правовая культура» в правоведении, осуществлен анализ понятия «культура», выяснены проблемы определения места правовой культуры в юридической науке.*

Ключевые слова: *культура, правовая культура, научно-методологические подходы, правоведение.*

Annotation. *The article deals with scientific and methodological approaches to understanding the categories of «culture» and «legal culture» in jurisprudence, the analysis of the concept of «culture», clarified the problem of determining the place of legal culture in legal science.*

Keywords: *culture, legal culture, scientific and methodological approaches, law.*